

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müssə, Rəcaizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müssə, Rəcaizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası

Doğu-Batı Edebi Bağlamında Nazire Geleneği: Alfred De Müssset, Recaizade Mahmud Əkrəm Ve Azerbaycan Şiiri

The Tradition of Nazira in The East-West Literary Context: Alfred De Müssset, Rəcaizadə Mahmud Ekrəm, And Azerbaijani Poetry

Lütviyyə Asgerzadə¹

Email: asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8078-3484>

Recieved: July 15,2026

Accepted: July 31,2026

XÜLASƏ

Bu tədqiqatda Şərq və Qərb ədəbiyyatlarının kəsişmə nöqtəsində dayanan nəzirəçilik ənənəsi müqayisəli-tarixi və tipoloji metodla təhlil olunur. Tədqiqatın əsas məqsədi Alfred de Müssenin məşhur "Yad et" şeirinin Recaizadə Mahmud Əkrəm vasitəsilə Azərbaycan ədəbi mühitinə transferi mexanizmlərini və bu zəmində yaranan poetik çıxışı işıqlandırmaqdır. Məqalədə M.Ə. Sabir, A. Səhhət, A. Şaiq, S. Mümtaz və M. Hədinin "Füyuzat" jurnalı ətrafında formalaşan "Yad et" adlı nəzirələri müqayisəli-tipoloji təhlilə cəlb olunur. Araşdırma nəticəsində məlum olur ki, fərqli mədəni və coğrafi areallara məxsus olan bu müəlliflərin "Yad et" konsepti çərçivəsində yaranan əsərləri təkcə fərdi yaradıcılıq nümunəsi deyil, həm də XX əsr Azərbaycan poeziyasının modernləşməsində Şərq-Qərb ədəbi dialoqunun mühüm tipoloji göstəricisidir.

Açar sözlər: Müqayisəli ədəbiyyat, Nəzirə ənənəsi, Alfred de Müssə, Recaizadə Mahmud Əkrəm, Füyuzat jurnalı, Azərbaycan poeziyası, "Yad et" çıxışı.

ÖZET

Bu çalışmada, Doğu ve Batı edebiyatlarının kesişim noktasında yer alan nazire geleneği, karşılaştırmalı-tarihsel ve tipolojik yöntemle analiz edilmektedir. Araştırmanın temel amacı; Alfred de Müsset'in ünlü "Yad et" (Hatırla) şiirinin Rəcaizadə Mahmud Əkrəm vasitəsiylə Azərbaycan edebi ortamına transfer mekanizmalarını ve bu zeminde oluşan şiirsel ekolü ışıqlandırmaktır. Makalede, *Füyuzat* dergisi etrafında şekillenen M.E. Sabir, A. Sıhhat, A. Şaik, S. Mümtaz ve M. Hadi'nin "Yad et" başlıklı nazireleri karşılaştırmalı-tipolojik analize tabi tutulmaktadır. Araştırma sonucunda, farklı kültürel ve coğrafi bölgelere ait bu yazarların "Yad et" konsepti çerçevesinde ortaya koydukları eserlerin yalnızca bireysel yaratıcılık örnekleri olmadığı, aynı zamanda XX. yüzyıl Azerbaycan şiirinin modernleşmesinde Doğu-Batı edebi diyalogunun önemli birer tipolojik göstergesi olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Karşılaştırmalı edebiyat, Nazire geleneği, Alfred de Müssset, Rəcaizadə Mahmud Əkrəm, *Füyuzat* dergisi, Azerbaycan şiiri, "Yad et" ekolü.

ABSTRACT

This study analyzes the tradition of *nazira* (poetic parallel), which stands at the crossroads of Eastern and Western literatures, using the comparative-historical and typological method. The primary objective

¹ Prof. Dr. Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Nizami Genjavi Edebiyat Enstitüsü

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəzadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

of the research is to shed light on the mechanisms of the transfer of Alfred de Musset's famous poem "Yad et" (Remember) into the Azerbaijani literary environment through Rəcəzadə Mahmud Əkrəm and the poetic tradition generated on this ground. The article subjects the *nəzirə*s titled "Yad et" written by M.A. Sabir, A. Səhhat, A. Şaig, S. Məmtaz, and M. Hadi, formed around the *Füyuzat* journal, to a comparative-typological analysis. Consequently, it is revealed that the works produced within the framework of the "Yad et" concept by these authors from distinct cultural regions are not merely individual examples of creativity, but also crucial typological indicators of the East-West literary dialogue in the modernization of 20th-century Azerbaijani poetry.

Keywords: Comparative literature, *Nəzirə* tradition, Alfred de Musset, Rəcəzadə Mahmud Əkrəm, *Füyuzat* journal, Azerbaijani poetry, "Yad et" tradition.

GİRİŞ

Dünya ədəbiyyatı tarixi fərqli mədəniyyətlərin və poetik sistemlərin qarşılıqlı təsir və dialoq prosesi üzərində qurulmuşdur. Şərq poeziyasının ən köklü və uzunömürlü yaradıcılıq metodlarından biri olan nəzirəçilik ənənəsi, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərindən etibarən Şərq və Qərb ədəbi kontekstinin qovuşması ilə fərqli bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Qərb romantizminin gətirdiyi fərdi kədər, melankoliya və xatirə poeziyası Şərqin milli intibah dövrü poeziyası ilə sintez olunaraq unikal bir nəzirə zənciri yaratmışdır. Təqdim olunan tədqiqat işinin əsas məqsədi fransız romantizminin görkəmli nümayəndəsi Alfred de Müssenin "Rappelle-toi" ("Yad et") şeirinin Tənziyat dövrü türk ədəbiyyatının aparıcı nümayəndələrindən olan Rəcəzadə Mahmud Əkrəm vasitəsilə Azərbaycan ədəbi mühitinə transferi prosesini və bu zəmində yaranan bədii cığırını araşdırmaqdır. Bu poetik dalğanın XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda rezonans doğurması, xüsusilə M.Ə. Sabir, A. Səhhat, A. Şaig, S. Məmtazın "Füyuzat" jurnalı ətrafında formalaşan "Yad et" başlıqlı nəzirələrində öz parlaq ifadəsini tapmışdır. Tədqiqatda həmin müəlliflərin əsərləri müqayisəli-tipoloji metodla təhlilə cəlb olunur, fərqli dillərdə və fərdi üslublarda yazılmış poetik mətnlərin daxili strukturu, ortaq metaforaları və "yaddaş" konsepti üzə çıxarılır. Bu baxımdan, Qərb estetik təsirlərinin "Füyuzat" ədəbi məktəbinin bədii fəlsəfəsi ilə sintezi müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq baxımından xüsusi aktuallıq kəsb edir.

1. Tədqiqatın Əsas Mövzusu Və Aktuallığı

Təqdim olunan məqalədə XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Qərb və Şərq ədəbi ənənələrinin sintezi fonunda Azərbaycan poeziyasında baş verən janr və forma yenilikləri araşdırılır. Xüsusilə, "Yad et" şeirinin fərqli mədəniyyətlərdə buraxdığı silinməz izi və ədəbi təsir zənciri izlənilir.

2. Tədqiqat metodu və əhatə dairəsi

Məqalədə, Rəcəzadə Mahmud Əkrəmin təsiri ilə "Yad et" şeirinə eyniadlı nəzirələr yazmış tanınmış Azərbaycan ədibləri: Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhat, Abdulla Şaig, Salman Məmtaz, Məşədi Həbib (Qızdırmalı), Məhəmməd Hadi və onların yaradıcılığı müqayisəli şəkildə təhlil olunur.

3. Tənziyat Ədəbiyyatı və Fransız Poeziyasının Türk Dünyasına Təsiri

Yüzlilliklər boyu klassik Şərq poetikası və fəlsəfəsi zəminində inkişaf edən Azərbaycan ədəbiyyatı, XIX əsrin ikinci yarısından etibarən mühüm bir transformasiya dövrünə qədəm qoydu. Bu dövrdə Şimali Azərbaycanın Rusiya imperiyası tərkibində olması, eyni zamanda Osmanlı Türkiyəsində baş verən mədəni-ictimai proseslər (Tənziyat hərəkəti) milli ədəbiyyatımızın Qərb sivilizasiyasına və poetikasına inteqrasiyasını sürətləndirdi. Qərb və Şərq ənənələrinin sintezi nəticəsində Azərbaycan ədəbiyyatının janr novatorluğu lirik ədəbi növdə də geniş təzahür etdi. Bir sıra Qərb mənşəli janrların vətəndaşlıq hüququ qazanması həm Türkiyə, həm də Rusiya vasitəsiylə baş verdi. "Qərb mənşəli janrların, poetik ölçülərin və romantizm cərəyanının Azərbaycan ədəbiyyatında legitimləşməsində Türkiyə ədəbi mühiti

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

mühüm körpü rolunu oynadı. Bu proses xüsusilə, XX əsrin əvvəllərində, Əli bəy Hüseynzadənin rəhbərliyi ilə nəşr olunan “Füyuzat” jurnalı ətrafında formalaşan ədəbi məktəbdə ən yüksək səviyyəyə çatdı. R.M. Əkrəmin “Füyuzat” jurnalında çap olunan “Yad et” şeiri (1907) Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir ədəbi məktəbin əsasını qoydu.

Ədəbi Təsir Zənciri Və Şeir Taleyı

XIX əsrdə Osmanlı dövlətində Tənzimatın həyata keçirilməsi cəmiyyət həyatının bütün sahələrində yeniləşməyə səbəb olduğu kimi, ədəbiyyata da təsir etdi. Ədəbi aləmdə "Qərb yönümlü ədəbi meyllərin formalaşmasına şərait yarandı. 1838-1860 illərdə formalaşmış ədəbi nəsillər 1860-cı illərdə ədəbiyyat sahəsində Qərb yönümlü ədəbi meyllərin formalaşmasına təkan verdi. Yazıçı və tənqidçi Əhməd Həmdü Tanpınar "Modern türk ədəbiyyatı bir mədəniyyət böhranı ilə başlamışdır", - fikrinə əsaslanaraq XIX əsrdə türk ədəbiyyatında yaranmış ədəbi cərəyanların fransız ədəbiyyatı ilə birbaşa əlaqəli olduğunu, fransız ədəbiyyatının təsiri altında inkişaf etdiyini göstərir:

Sırf ədəbi cərəyanlar yönündən baxıldıqda, bu yüz il ərzində türk ədəbiyyatının Qərb ədəbiyyatında və xüsusi olaraq da fransız ədəbiyyatında mövcud olan bütün cərəyanları uzun və qısa fasilələrlə müntəzəm şəkildə təqib etdiyi görünür. Yeni türk ədəbiyyatını qurmaq üçün say göstərən ilk iki nəslin (1825 və 1840-cı illər sırasında dünyaya gələnlər: Şinasi, Ziya Paşa, Namiq Kemal) zövq və səyləri tamamilə eynidir. Bu iki nəslin ikisi də XVII əsr fransız klassikləri ilə bərabər, XVIII əsr fransız filosoflarını və fransız romantiklərini oxumuşdular" (Tanpınar, 1977). "1860-cı ildən sonra dünyaya gələnlərin nəsli daha çox fransız realistlərinin və hətta naturalistlərinin təsiri altında görünür (Tanpınar, 1977).

Tanpınarın vurğuladığı kimi, ilk dəfə bu dövrdə Qərbdən ilk tərcümələr edildi. Roman, teatr, qəzet, rəsmi esse və hekayə janrları yarandı. İbrahim Sinasi və Ağah əfəndi müasir həyatı inkişaf etdirərək Qərb sivilizasiyasına yetişə bilmək və xalqın səviyyəsini yüksəltmək üçün məcmuələr çıxardı. Sərbəst şeir dili və nəsr anlayışı mənimsəmiş Namiq Kamal və Ziya Paşa yazıları ilə siyasi düşüncələrini ifadə etdi. Fransız ədəbiyyatı və Romantizm cərəyanının təsirində olan Sinasi, Fransız şairlərdən müxtəlif tərcümə kitabları nəşr etdirən Əbdülhaq Həmid Tarhan Qərbçilik istiqamətində şeirlər yazdı, R.M.Əkrəm yeni nəzm ölçülərini sınaqda. Fransız şairi Alfred de Müssenin Rappelle-toi (hatırla/yad et) şeiri Türk şairlərinin; Nigar binti Osman, M.T. Menemenizadə, Əhməd Cəlil, Təvfik Fikrət, Xəlil Ziya Uşaklıgil və R.M.Əkrəmin üzərində böyük təsir bıraxdı. Nigar binti Osman 1886-cı ildə Fransız şairi Alfred de Müssein Rappelle-toi (hatırla/yad et) şeirini türk dilinə tərcümə etdi. Nigar xanımın “Tahattur et” (Hatırla) tərcüməsi böyük diqqət çəkdi. Tənzimat dövrü ədəbiyyatının banilərindən olan ədəbiyyatşünas, şair və dramaturq Rəcəizadə Mahmud Əkrəm “Yad Et” adlı bir nəzirə yazdı və şeir Osmanlı dövründə ilk dəfə 1887-ci ildə "Mizan" qəzetində nəşr olundu. On il sonra isə M.Rəcəizadənin "Yad et!" şeiri “Füyuzat” jurnalında (Rəcəizadə, 1907) dərc olundu. Azərbaycan ədəbiyyatında çox sevilən “Yad Et” şeiri ədəbi məktəbinin yaranmasına səbəb oldu. Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq, Salman Mümtaz və başqaları Əkrəmin şeirinə “Yad et...” adlı nəzirələr yazdı.

Beləliklə, “Yad et” şeiri Fransız, Türk və Azərbaycan kulturu ilə qaynayıb qovuşdu. “Yad et” şeiri uzun illər Mahmud Əkrəm Rəcəizadənin orijinal əsəri, Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq, Salman Mümtazın yazdığı şeirlər isə Əkrəmin “Yad et” şeirinə nəzirə olaraq qəbul olundu.

M.Ə. Rəcəizadənin Azərbaycanda “Füyuzat” dərgisində çap olunan "Yad et!" şeirinin “nəzirə” olması Levend, Ağah Sırrının (1938), “Edebiyat Tarihi Dersleri” (Sırrı Ağah, 1938) və Ali İhsan Kolçunun “On dokuzuncu asır türk edebiyatı”. Alfred de Musset Tərcümələri və Təsiri” və şeirin ilk dəfə türk dilinə Osmanlının ilk qadın tərcüməçisi Nigar binti Osman tərəfindən tərcümə edildiyi - fikri Gül Mete Yuvanın "Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları" (Yuva, 2011) tədqiqatlarında meydana çıxdı. M.E.Rəcəizadənin "Yad et!" şeirinin orijinal olmadığı, Nigar xanımın Alfred de Müssedən sərbəst tərcüməsinə (“Tahattur et”) yazılmış nəzirə olduğu elmi qaynaqlarda yer aldı.

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Fikrimizcə, müzakirədən əvvəl Alfred de Müsse, Nigar binti Osman və Mahmut Əkrəm Rəcəizadənin kimliyinə və şeirin yazılma tarixinə nəzər salmaqda fayda var.

Alfred de Müsse, Nigar Binti Osman Və Mahmud Əkrəm Rəcəizadə

Fransız romantizminin ən böyük şair, dramaturq və nasirlərindən biri olan Alfred de Müsse (1810–1857) Viktor Hüqo və Lamartinlə birlikdə fransız ədəbiyyatında romantik hərəkatın üç böyük şairindən biri, *"Viktor Hüqo, Lamartin və Şekspirdən sonra şeirləri ən çox tərcümə olunan dördüncü Qərb şairidir"* (Kolcu, 2006). Sənətini yaşadığı fırtınalı münasibətlər formalaşdırmış Alfred de Müsse, əsasən ehtiraslı və həzin sevgi şeirləri ilə və əsl adı Amandina Avrora Lüsil Düpen olan Jorj Sandla (1804-1876) yaşadığı və onların İtaliyaya (Venesiya) səfəri ilə yekunlaşan eşq macarası ilə (1833-1835) tanınmışdır.

Dövrün Paris jurnalına şeirlər, "Temps" qəzetinə isə gündəlik və tənqidi məqalələr yazan Müsse, Sandla tanış olur. Onlar gələcək xoşbəxtlikləri nəminə İtaliyanın Venesiya şəhərinə gedir. Xəstəliyi zamanı Sandın italyan həkim ilə ona xəyanət etməsi iyirmi beş yaşlı Müsse üçün sarsıdıcı zərbə olur. O, 1835-ci ildə Parisə qayıdır. Müsse və Sand bir daha görüşməmək üçün əbədi olaraq ayrılısalar da, Müsse hələ də onu sevir, əzab çəkməyə davam edir. Müsseni ümitsiz bir romantikə çevirən bu faciəli ayrılıq dünya ədəbiyyatına iki böyük əsər qazandırır. Müsse yaşadıklarını "Bir zamanə çocuğunun etirafı" (1836) romanında, Sand isə "O və Bu" (*Elle et lui*, 1859) əsərində təsvir edir.

Fransız romantizminin "üç böyük şairindən" biri olmaqla yanaşı, ədəbiyyat tarixində "eşq və kədər şairi" kimi dərin melankolik ruhu ilə tanınan Müsse sevgiləri, mübahisələri, kədərləri, əzabları və məyusluqları ilə dövrünün aynası olur. Məyusluqlarını, peşmançılığını və vicdan əzablarını "Tristesse" (Kədər) şeirində qısa şəkildə təsvir edir. Bu eşq macarasından yaranan romantik əsərlər fransız ədəbiyyatında böyük əks-səda doğurur. "Les Nuits" (Gecələr) Müssenin sevginin ağrısını, yaradıcılığını və əzabının təsvir etdiyi ən məşhur şeirlər silsiləsidir. Xüsusilə, bir şairin ilham pərisi ilə sevginin coşqunluğunu və kədərini dialoq şəklində çatdırdığı və romantik cərəyanın ən görkəmli nümunələrindən biri sayılan "La Nuit de Mai" (May gecəsi) şeiri.

Bütövlükdə, Müssenin şeirlərində sevgi təkcə xoşbəxtlik kimi deyil, həm də ağrı və iztirablarla dolu dərin təcrübə kimi qəbul edilir. Emosional gərginliyin hakim olduğu şeirlərində, "Les Nuits" (Gecələr) seriyası və "La Nuit de Mai" (May Gecəsi) və s. Sandla təlatümlü münasibətləri, ağrı, ayrılıq və sevgi mövzuları dərinlən araşdırılır. Ayrılıqdan sonra sevgiliyə xitabla yazılan "Rappelle-toi" ("Yad et!") lirik şeiri bunlardan ən məşhurdur. Keçmişdə yaşanan sevginin xatirəsi, onun qoyub getdiyi izlər melankolik tonda təsvir olunan və sevginin unudulmaz olduğu vurğulanan şeirdə sevgiliyə xitab olunur: Rappelle-toi – Yad et!

Nigar binti Osmanın nəsrə türk dilinə çevirilən "Rappelle-toi" (Tahattur et) şeiri bir dönmə Türk ədəbiyyatında "Yad et" "modası"nın başlanmasına səbəb olur.

Nigar binti Osman Və Mahmud Əkrəm Rəcəizadə

Məqalədə adı keçən Nigar binti Osman (1856–1918) və Rəcəizadə Mahmud Əkrəm (1847-1914) Tənzimət və Sərvət-i Fünun dövrü Osmanlı ədəbiyyatının tanınmış simalarından, Türk ədəbiyyatında Qərb təsirli şeirin və realist romanın (məsələn, Əkrəmin "Araba Sevdası") öncüllərindəndir. R.M. Əkrəm, əsasən, "sənət sənət üçündür", - prinsipini müdafiə edən, yenilikçi şeir və tənqidləri ilə ədəbiyyata təsir göstərən ədəbi şəxsiyyət kimi tanınır. Nigar binti Osman isə dövrünün qadın şairləri arasında görkəmli yeri olan, Fransız mədəniyyətinə bələd və ədəbi məclisləri ilə tanınan şair və "Türkiyənin ilk qadın tərcüməçisidir" (Bekiroğlu, 2007). Eyni zamanda bu iki şəxsin qarşılıqlı ədəbi münasibətləri dövrün mədəni mühitinin bir hissəsidir.

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Tənzimət sonrakı ədəbiyyatın, İlk qadın şairi sayılan Nigar xanım 7 yaşından Madam Garosun Kadıköydəki yatılı okuluna verilmiş və burada fransız, yunan, italyan dillərini, piano, rəsim və tikmə sənətini öyrənmiş, Şükrü Əfəndidən Türk, ərəb və fars dili dərsləri almışdı. Fransız dilini və Fransız ədəbiyyatını çox gözəl bilmişdi. Sağlığında etdiyi hərəkətlər, fərqli və müasir həyat tərz, zərifliyi ilə özünəməxsus məkan yaradan Nigar xanım Osman qadın dünyasını əhatə edən yeni şeir və ədəbiyyat üslubunun formalaşmasında öncül olmuş, “fransız romantiklərindən, xüsusilə Alfred de Müsse, Alphonse de Lamartine və Viktor Hügodan güclü təsirlənmiş, son dərəcə həssas, səmimi, duyğulu yazılar, platonik və lirik şeirlər yazmışdır. Nigar xanımın Rəcəizadə Mahmud Əkrəmlə yaxın tanışlığı, dostluğu, hətta bəzi mənbələrə görə, “eşq yaşadığı” (Yavuz, 2024), bəzi mənbələrə görə isə “M.Ə.Rəcəizadənin təsirində qaldığı” qeyd olunur (Bekiroğlu, 2007).

Mənbələrdə bu barədə fərqli fikirlər olsa da, fransız şairi Alfred de Müssenin "Rappelle-toi" ("Yad et") şeirinin ilk dəfə Nigar xanımın tərcümə etməsi, “Nigar xanımın (Nigâr binti Osman) Qərb ədəbiyyatından tərcümələr edən, dövrü mətbuatda yayımlayan ilk qadın tərcüməçilərdən biri olması”, - fikri həm Tənzimət dövrünün ilkin qaynaqlarında (Kolçu, 1999), Osmanlı qadınlarının tərcümə və bədii yaradıcılıq sahəsindəki ilk rəsmi platforması sayılan, Nigar xanımın aktiv yazılar yazdığı və tərcümə fəaliyyətlərinin yer aldığı "Hanımlara Mahsus Gazete"də (1895–1908)², həm də müasir akademik araşdırmalarda: Prof. Dr. Nazan Bekiroğlunun Nigar xanımın həyatı, ədəbi mühiti və yaradıcılığı haqqında yazılmış "Şair Nigâr Hanım" adlı fundamental bioqrafik mənbədə (Bekiroğlu, 2007), Gül Mete Yuvanın – "Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları" tədqiqatında yer alır. “Şairənin Qərb (Fransız) mədəniyyətinə və dillərinə vafqılığı, Alfred de Mussetdən etdiyi **"Tahattur et"** tərcüməsi və onun Osmanlı mühitində qadın tərcüməçiliyinə etdiyi öncülük” professor Nazan Bekiroğlu tədqiqatında ətraflı şəkildə sənədləşdirilmiş” (Bekiroğlu, 1999), həmçinin Prof. Dr. Ali İhsan Kolcu "Tənzimət Dönemi Edebiyatında Alfred de Musset Tərcümləri və Təsiri" tədqiqatında Nigar xanımın Qərb poeziyasından etdiyi mənzum (nəsr) tərcümələri təhlil edilərək, onun mətbuat tarixində fransız romantizmini Osmanlı qadın yazıçı kimliyi ilə tərcümə edən ilk simalardan biri olduğunu vurğulamış, dosent Gül Mete Yuvanın Tənzimət sonrası dövrdə fransız dilindən edilən tərcümələrin xronoloji ardıcılıqla verildiyi "Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları" (Yuva, 2017) kitabda Nigar xanımın 1886-cı ildəki tərcümə fəaliyyəti əsas götürülərək, onun qadın ədəblərin tərcümə hərəkətindəki aparıcı mövqeyi tarixi faktlarla ortaya qoyulmuşdur. Həmçinin, şairənin 1887-ci ildən vəfatına qədər tutduğu və sonradan kitab halında çap olunan rəsmi gündəlikləri (Nigâr binti Osman, 1959), onun xarici dilləri (fransız, italyan, rum, erməni) necə öyrəndiyini və Qərb ədəbiyyatından ilkin tərcümə cəhdlərini öz dili ilə təsdiq edən ən etibarlı qaynaqdır. Azərbaycan mətbuatında “Rəcəizadə Mahmud Əkrəmin “Yad Et” poemasını Alfred de Musssenin orijinal fransız versiyasının (“Rappelle-toi”) təqlidi kimi deyil, Nigar binti Osmanın 1886-cı ildə “Tahattur et” adlı nəsr tərcüməsinin təqlidi kimi yazması”, - fikri ilk dəfə tanınmış ədəbiyyatşünas və tənqidçi Məti Osmanoglu tərəfindən irəli sürülmüşdür (Osmanoglu, 2017). Bir vacib məsələni də qeyd edək ki, Osmanlı ədəbiyyat tarixində bədii roman səviyyəsində ilk qadın tərcüməçi olaraq Georges Ohnetin *"Volonté"* əsərini *"Meram"* adı ilə tərcümə edən Fatma Aliyə xanım (1889) qəbul edilsə də, ondan əvvəl (1886) dövrü mətbuatda lirik və mənzum fransız poeziyasını tərcümə edib yayımlayan şəxs Nigâr binti Osman olmuşdur.

Nigar xanımın "Tahattur Et" (1886) mənzum tərcüməsi belədir:

Vakt olup da ahkâm-ı kadrini senden ilelebed

tefrîk ettiği zaman tahattur et!

Bu kalb-i nevmidi kader nefy ve seneler mürûru

mahv eylediği zaman!

² Bax: İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (haz. Zehra Toska v.dğr.), İstanbul 1993, tür.yer.

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müssə, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Hazin aşkı düşün, o ulvî vedâ'yı yâda getir!

İnsan sevdiği zaman hicrânın ve zamanın hükmü yoktur:

Kalbim hareket ettiği kadar sana diyeceği işte

budur: tahattur et! (Nigar, 2007).

Nigar xanımın şeirinə ilk nəzirəni yazan isə dostu, Osmanlı ədəbiyyatının XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində öndə gələn şəxsiyyətlərindən biri kimi tanınan, 1896-1901-ci illər arasında türk ədəbi həyatında böyük iz buraxmış "Sərvəti-fünun" və ya "Ədəbiyyatı-cədidə" ("Yeni ədəbiyyat") cərəyanının liderlərindən olan Mahmud Əkrəm Rəcəizadədir. Qeyd edək ki, Əkrəmin orijinal əsərləri ilə yanaşı, nəsr və dram əsərləri, fransız ədəbiyyatından tərcümələri də var.

Onun "Rappelle-toi" "Yad et" adlı ilk nəzirəsindən sonra Türk ədəbiyyatında "Yad et" şeirinə "təqlid çılgınlığı" başlamış; Tahir Menemenlizadə, Cəlal Mehmet, Nigar Binti Osman, İbn-i Ömər Cəvdət (Abdullah Cəvdət), Mustafa Rəşid, Mehmed Rüştü Vehbizadə, Mehmet Rifət, Ahmet Cemal kimi şairlər "Yad Et" hərəkətinə qoşulmuşlar (Kolcu, 1999).

Nigar binti Osmanın adını "təqlid çılgınlığı" başlamış şairlərlə bir sırada çəkən Kolçunun fikri ilə razılaşmaq olmur. Aparılan təhlillərdən də göründüyü kimi, Nigar binti Osmanın tərcüməsi ("Tahattur Et") "təqlid çılgınlığının" yaranmasına səbəb olmuş və proses XX əsrdə Yaşar Nezihi Bükülməz, İsmail Hikmet, Celal Sahir, İsmail Həbib kimi şəxsiyyətlər tərəfindən təqlid və tərcümələrlə davam etdirilmişdi. Mussenin "Hatırla" çağırışı, dənizə atılan daşın yaratdığı dalğalar kimi, bir dildən digərinə keçərək müxtəlif şairlərin dünyalarında tamamilə yeni mənalara doğru yol almışdır. Gül Mete Yuva Osmanlı ədəbiyyatında bu şeirə göstərilən marağın başlanğıcı və inkişafı haqqında yazır:

1886-cı ilin əvvəllərində şair Nigar xanım bu şeiri nəsrə çevirdi. Böyük bəyənmdən sonra "Hatırla" meylə ədəbi dünyada uzun müddət qaldı. Tərcümədən iki həftə sonra Rəcəizadə özünün "Hatırla" əsərini nəşr etdi. Bir həftə sonra Menemenlizadə Tahirin "Hatırla" əsəri də ardınca gəldi. (...) Rəcəizadənin gənc tələbəsi Teyfik Fikrət də müəlliminin "Hatırla" əsərini təqlid edərək bir şeir yazdı. Bu dövrdə "Hatırla"-nın iki başqa variantı və doqquz tərcüməsi nəşr olundu" (Yuva, 2017).

Göründüyü kimi, Osmanlı şairləri bu şeirə böyük maraq göstərmiş, ondan ilhamlanaraq mövzularını öz dillərində ifadə etməyə çalışmışlar. Bu şairlər arasında ən çox təqlid edilən şeir Rəcəizadə Mahmud Əkrəm tərəfindən yazılmışdır. Hətta şeirdəki emosional yanaşmasını "həddindən artıq həssaslıq" kimi xarakterizə edən və şeirlərini "həmişə qüsurlu və əsl formadan məhrum" hesab edən Tanpınar "Yad Et" (Hatırla) şeirinin üstünlüyünü bu sözlərlə etiraf etmişdir: "Pəjmürdəni dolduran şeirlər arasında Əkrəm Bəyin Alfred de Musseden tərcümə etdiyi və forma baxımından ən gözəl hesab edə biləcəyimiz "Yad et" şeiri var" (Tanpınar, 1976).

Beləliklə, XIX əsrin türk ədəbiyyatında "Yad et!" modası Rəcəizadə Mahmud Əkrəmdən əvvəl, 1886-cı ildə Nigar binti Osmanın "Tahattur et" ("Hatırla") adı ilə nəsr tərcüməsi ilə başlamışdı. Əkrəmin "Yad et!" şeiri isə orijinala deyil, Nigar xanımın tərcüməsinə nəzirə olaraq yazılmışdı. Elə isə M.E. Rəcəizadənin "Yad Et!" şeirinin orijinal olması, fikri haradan yaranmışdır?

"Yad et!" Şeiri Və Ona Yazılan Nəzirələr Ətrafında Mübahisə

Belə bir konseptual xəyata, M.Ə. Rəcəizadənin "Yad et!" şeirinin "Füyuzat" dərgisində sərbəst tərcümə, nəzirə, iqtibas kimi deyil, orijinal əsəri kimi təqdim edilməsi və rəsmnin altına "Üstat-i muhterem Rəcəizadə Mahmud Əkrəm bey efendi hazretləri", - qeydinin yazılması, yəni Əkrəmin şeiri jurnala öz ümzəsi ilə təqdim etməsi şəbəkə olmuşdur (Rəcəizadə, 2006). Bununla yanaşı, Əkrəm "Yad Et!" şeirini Azərbaycan ədəbi mühitində populyarlaşdırmış, akademik dövriyyəyə daxil etmişdir. "Dövrün Mirzə

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq, Məşədi Həbib Zeynalov (Qızdırmalı) və digər söz sahibləri” (Aydın, 2007) Əkrəmin şeirlərinə həm romantik, həm də satirik xarakterli nəzirələr yazmışdır. Yazılan nəzirələr, Divan ədəbiyyatı dönmindəki nəzirələrdən və Əkrəmin “xoşbəxt gələcək” ilə əlaqəli “kədərli, kövrək (həssas)” hissləri və arzularını sentimental-romantik üslubda təqdim etdiyi şeirdən fərqli olaraq, daha çox dövrün ictimai-ədəbi əhval-ruhiyyəsini əks etdirir. Rəcəizadənin 6 bəndlik “Yad et!” şeirinin ilk bəndi belədir:

*Vəqta ki, gəlüb bahar... yeksər,
Əşyadə əyan olur təğəyyür.
Vəqta ki, həzari-eşqərvər,
Yapraqlar ilə edüb təsəttür.
Bilməm kimə qarşı həsrətindən,
Başlar nəvəhata bitəxxür...
Qıl gök yüzünün lətafətindən,
Safiiyyəti-eşqimi təxəttür,
Yad et bəni, bir dəqiqə, yad et! (Rəcəizadə, 2006)*

Əkrəmin “Yad et” şeirindən təsirlənib, ilk dəfə eyniadlı nəzirə yazan Abdulla Şaiq olmuş, dostlarını şeirə nəzirə yazmağa ruhlandırmaqla Azərbaycan ədəbiyyatında “Yad et” hərəkatına öncülük etmişdir. “Abdulla Şaiq” kitabının “Xatırlama” fəslində bu mövzuda geniş məlumat verən Əflatun Saraçlı yazır:

Şaiq Məhəmməd Hadi, Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət kimi dövrün məşhur şairləri ilə dostluq əlaqələri saxlamışdır. Nə vaxt bir araya gəlmək fürsəti tapsalar, şeir və sənət haqqında fikirlərini bölüşürdülər. Bir gün dostlar Şaiqin evinə yığışdılar. Şaiq kitabxanadan “Bir neçə şeiri və Mahmud Əkrəmi təqlid edərək yazdığı “Yad et” şeirini oxudu. Hamı onları bəyəndi və qərara gəldilər ki, hər biri öz istək və gələcəklə bağlı düşüncələrini təqlid edərək “Yad et” adlı şeir yazsınlar (Məmmədov, 1983).

A. Şaiqin oğlu Kamal Talıbzadənin “Yad et” şeiriylə bağlı belə bir qeydi var: “Şair (Abdulla Şaiq) avtoqraflarından birində həmin şeirə belə qeyd vermişdir:

“Ustadı-əziz Mahmud Əkrəmə nəzirə olan bu şeirimi hələ 1908-ci sənəyi-miladidə demişdim. Arkadaşlarımdan Məhəmməd Hadi əfəndiyə, Səhhət əfəndiyə, mərhum Sabir əfəndi və bir kaç başqa əhbablarıma oxumuşdum. Arkadaşlarımdan xoşuna gətirdiyi üçün hər biri bir nəzirə yazmaq arzusunda olduqlarından ricalarını qəbul etmişdim. A. Şaiq” (Talıbzadə, 1968).

Abdulla Şaiqin şeirindən bir bəndinə nəzər salaq:

*Vəqta ki gülər bahari-amal,
Hər yerdə yaşıllanır çəmənlər.
Vəqta ki, olar müsəid iqbal
Bülbüllər ötər, susar zəğənlər',
Parlaq bir işıq alar fəzanı,
Dünyanın üzü dönər cinanə?
Gəzdikcə o aləmi-zıyanı,*

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müssə, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Baxdıqca o gülşəni-cəhanə,

Yad et, məni – şairanə yad et! (Talibzadə, 1968).

Şaiq də əsərinə Mahmud Əkrəm kimi "Vəqta ki" sözü ilə başlayır və əsərin son misrasını da eyni dərəcədə acı və həzin hisslərlə bitirir:

Atəşli, münir əməllərimlə,

Bir gün düşərəm soyuq məzarə.

Əşəri-təranəpərvərimlə

Bir gün susaram dönüb qubarə.

Vəqta ki bu şairi-vətəndən

Dünyada nə iz qalar, nə bir nam,

Üzdükcə səadət içrə şən-şən.

Sürdükcə dəmadəm ömrü-xoşkam,

Yad et məni - qaibanə yad et! (Talibzadə, 1968).

Qeyd edək ki, Şaiqin şeiri ədəbi ictimaiyyətdə dərhal əks-səda doğursa da, yazılan nəzirələrdən ən gec çap olunub. Bunu Şaiqin şəxsi arxivindəki "Yad et!" avtoqraf nüsxələrindən birinin üzərində yazdığı "Ustadı-əzim Mahmud Əkrəm nəzirə olan bu şeirimi hələ 1908-ci sənəyi-miladidə demişdim. (Şaiq, 1968), -qeydi də təsdiq edir. Abdulla Şaiqin bu qeydinə diqqət yetirən Əflatun Məmmədovun "Abdulla Şaiq" monoqrafiyasında hadisənin "1908-ci ilin baharında" (Məmmədov, 1983) baş verdiyi qeyd olunur. Öndəki siyahıya Abbas Səhhətin "Əşər"ı əlavə olmaqla, bu şeirlərin beşinin də 1908-ci ilin 30 martına kimi artıq dərc olunduğunu görürük. Şaiqin "1908-ci ilin baharında", - fikri Sabirin ilk şeirinin "Molla Nəsrəddin" jurnalının 20 avqust 1907-ci ilin 31-ci sayında dərc olunduğu nəzərə alınsa, bu fikir tarixi dəqiqlik və ardıcılıq baxımından özünü doğrultmur. Bu, məlum hadisə ilə onun qələmə alındığı dövr arasındakı zaman kəsiminin Abdulla Şaiq xatirələrində yaratdığı yanlışlıqdır. Xatirələrdə çox zaman bu kimi yanlışlıqlar özünü göstərir. Şaiq Əkrəmin "Yad et!" şeirinə yazılan nəzirələrin dövrü mətbuatda çapını izləsə də, öz yazdığı nəzirəsini çap etdirməyə tələsmir. Yalnız on il sonra, Oktyabr inqilabının on illiyi ərəfəsində yenidən şeirin üzərində işləyir və nə hikmətsə, şeiri V.İ. Leninə ithaf edir. Şeir "Maarif və mədəniyyət" jurnalında Abdulla Şaiqin bu qeydi ilə nəşr olunur:

"1905 inqilabının daha o zaman zehnimdə canlandırıdığı istiqbalın ilham və təsir alaraq 1908-də ideal olaraq tapdığım o ali, qızgın arzu və iştiaqlarla tənvirə çalışan və bu vəqtə qədər təb edilməmiş şu mənzuməci oktyabr inqilabının böyük qəhrəmanına ithaf edirəm" (Şaiq, 1927).

Şaiqin dövrə ayaq uydurduğunu, hər hansı bir siyasi səbəblərdən və ya özünü sığortalamaqdan ötrü bu qeydi yazdığını düşünsək də, bu əsas səbəb deyil. Şeir çap olunanda hələ 1927-ci il idi və siyasi ab-hava hələ o qədər də kəskinləşməmişdi. Şaiqin məzmunca Leninə, Oktyabr inqilabına heç bir aidiyyəti olmayan şeirini Oktyabrın 10 illiyinə həsr etməsi və belə bir qeydlə çap etdirməsi onun xaraktercə hədsiz ehtiyatlı olmağından, gələcəyi düşünməsindən irəli gəlmişdir. Şaiqin qeydindəki "bu vəqtə qədər təb edilməmiş şu mənzuməci", - ifadəsi az əvvəlki fikrimizi təsdiq edir. Abdulla Şaiqdən sonra "Yad et!" şeirinə yazılan nəzirələr çap olunduğu halda, Şaiq Əkrəmin şeirinə yazdığı ilk nəzirəni on il arxivində saxlamış, on il sonra şeiri konseptdən çıxarılaraq çap etdirmişdi.

Abdulla Şaiqdən sonra "Yad et!" şeirinə ilk nəzirəni yazan M.Ə. Sabir olmuşdur. Şeir ilk dəfə "Rəcəizadə Mahmud Əkrəm bəy əfəndi həzrətlərinin "Yad et!" ünvanlı əsərinə nəzirə" başlığı ilə "Molla Nəsrəddin" jurnalında imzasız dərc olunmuşdur. Şeir imzasız dərc olunsada, həm üslubu, həm də M.H.

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəzadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Zeynalovun ("Qızdırmalı") az sonra yazdığı şeirinin "Şairimiz "Hop-hopa" (M.Ə. Sabirə) başlığı ilə təqdim etməsi şeirin Sabirə aid olduğunu təsdiq edir. Şaiqin

bəradərim Səhhət əfəndinin nəzirəsini "İrşad" qəzetinin sütunlarında hələ o zamanlarda oxudum. Sabir əfəndinin nəzirəsi dəxi möhtəşəm "Molla Nəsrəddin" jurnalında göründü. Atəşli şairimiz Məhəmməd Hadinin nəzirəsi isə bu halədək bir yerdə nəzirəmə çarpmamışdır", - sözləri fikrimizin möhkəmlənməsinə xidmət edir (Abdulla Şaiq, 1968).

Göründüyü kimi, Şaiq Əkrəmin şeirinə nəzirə yazmağa ruhlandırıldığı şairləri təqib etdiyi: "Atəşli şairimiz Məhəmməd Hadinin nəzirəsi isə bu halədək bir yerdə nəzirəmə çarpmamışdır", - yazdığı halda özü nəzirəsini çap etdirməyə tələsməmişdir. Nəzirələrin nəşr olunmasını ardıcılıqla izləyək:

M.Ə. Sabirdən sonra Abbas Səhhətin "Yad et!" şeiri "İrşad" qəzetində "Əsar" sərlövhəsi ilə: "Ustadı-möhtərəm Əkrəm bəy həzrətlərinə peyrov (davamçı, ardıcıl, pərəstişkar) ola bilermiyəm? Ədibimiz Əhməd Kamala təqdim olunur", - qeydi ilə nəşr olunub. Şeir "Vəqə ki, əsər səbə riyahı", - misrası ilə başlanan bir bənd müəllifin özü tərəfindən ixtisar olunaraq, şairin sağlığında ikinci dəfə nəşr olunan "Sınıq saz" (1912) kitabına daxil edilib.

Haşiyə çıxaraq qeyd edək ki, Azərbaycan romantik ədəbiyyatının aparıcı şairlərindən olan Abbas Səhhət Müssenin "La Nuit de Mai" əsərini "Mayıs gecəsi" (May gecəsi) adı ilə tərcümə etmiş, ancaq nəşr etdirməmişdir. Səhhətin "Mayıs gecəsi" (May gecəsi) adlı sərbəst tərcüməsi ölümündən sonra 1923-cü ildə işıq üzü görmüşdür.

O, şeiri tərcümə edərkən bəzi dəyişikliklər etməklə Müssenin əsərinin Azərbaycan oxucuları tərəfindən sevilməsinə və rəssamlar tərəfindən daha asan qəbul və örnək almasını təmin etmişdir. Müssenin "La Nuit de Mai" (May gecəsi) poemasından ilham alaraq yazdığı "İlham pərisi və şəhər sakini" (1916) poeması Abbas Səhhətin mənzum şəkildə yazılmış ən gözəl əsərlərindəndir. Sovet dövründə Abbas Səhhətin "Şair, İlham pərisi və şəhər sakini" əsəri orijinal əsər sayılsa da, Səhhətin əsərlərində, xüsusən də "Şair, ilham pərisi və şəhərli poemasında fransız sentimentalizmindən təsirləndiyi də qeyd edilmişdir (Talibzadə, 1955; Mir Cəlil, 1935).

Səhhətin dərin hüzn, bütün mətn boyu göz yaşları, ağılar, tənhalıq və fədakarlıqla müşayiət olunan "May gecəsi" ndən ilhamlanaraq yazdığı "Şair, ilham pərisi və şəhərli" poemasında bir sıra sosial məsələlərə toxunulur. Müəllif, sosial məsələləri qabartmaq üçün Şair və İlham pərisi ilə yanaşı, şəhər sakini obrazını (Şəhərli) yaradır. Şəhərli obrazı (şəhər sakini) sanki şairin arzularını yerə endirir, onları reallığa əsaslandırmaqla, şeirin əsas mövzusunı yaradır. Hər iki əsərdə ağrı və fədakarlıq hissləri qabarıqdır. Müssədə mövzunun mərkəzində dünya və insanlıq olduğu halda, Səhhətdə vətən və vətəndaşlıq vəzifəsi əsas alınmışdır. Romantik yazıçı və şairlərin dünyanı öz vətənləri kimi görməsi bir həqiqətdir, lakin 20-ci əsrin əvvəllərində dövrün şərtlərinə görə əsas vurğu vətən və millətə yönəlmişdi. Ədəbi dairələrdə bu, vətəndaşlıq borcu kimi qəbul edilirdi. Abbas Səhhət də, müxtəlif mövzularda yazdığı əsərlərində olduğu kimi, bu əsərində də adi bir fərddən daha çox fədakar bir vətəndaş obrazı yaratmağa çalışmışdır. "Şair, ilham pərisi və şəhər sakini" istər forma və quruluş, istər məzmun və mövzu, istərsə də dil və üslub baxımından Azərbaycanda "yeni poeziyanın" ilk nümunəvi modeli idi".

Bunu da qeyd etməyimiz yerinə düşər ki, Abbas Səhhətin "Yad Et" (Səhhət, 2005) şeiri Abdulla Şaiqin şeiri ilə eyni hissləri bölüşür. Akademik Məmməd Cəfərə görə, hər iki şeirdə utopik baxışlar var (Cəfər, 2003). İzləyək: Şaiq, bu dünyadan gedəndə nə iz, nə ad qalır. Ölsə də, o həsrətlə gözlənilən günlər gəlib çatanda xatırlanmaq istəyir. Səhhətin vəsflərinə görə, sübhün açılmasıyla haqq ulduzu zülmətini deşib parladiqca elm və hikmət dünyanı işıqlandıracaq, millət və ümmət qəflət yuxusundan oyanacaq, cəhalət zülmətindən çıxıb mərifətə qovuşacaq. Şair arzu edir ki, bu zaman dərk edən, qədrini bilən vətən oğulları, qızları onu "yad", "müdrək", "vəfali", "dost", "sevgili" şəkildə xatırlasınlar. Bu ruh M. Hadinin misralarında da əks olunur: "Ey ol vaxtı görən məs'ud, unutma bizləri, yad et!"

Səhhətin şeirinin son misrasında Əkrəm, Şaiq və Hadinin şeirlərində olduğu kimi, dərin hüzn və acı hiss olunur:

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Vakta ki yetər zamani hazır

Gül tək açılar tutqun ürəklər,

Qəbrində çıxar soluq çiçəklər.

Batində olar o halə nazir,

Həsrətlə bu dağidari –firqət.

Bax millətə, sən eylə təfəxür,

Amma ki bəxatiri-üxüvvət.

Yad et məni, aşiqanə yad et! (Səhhət, 2005).

Salman Mümtaz (1884-1938) Səhhətin bu şeirindən (şeir ilk dəfə 1908-ci il fevralın 14-də nəşr edilib) təsirlənərək Sabirə həsr etdiyi şeirini "Hörmətli Şairimiz Abbas Səhhətin parodiyası" (Mümtaz, 1912) adı ilə yazmışdır. Şeirdə Sabirin "ölümündən doğan kədərli ruh halı" hakimdir. Və Abbas Səhhətin bir çox misraları oxşar istiqamətə uyğun olaraq dəyişdirilmişdir. Məsələn, Abbas Səhhətin "*Bu yorğun şair yer üzündə yatır*", - misrası Mümtazda "*O şanlı Sabiri torpağa yatır*", - kimi verilmişdir. Bu da "*Salman Mümtazın sözügedən şeirini Rəcəizadə Mahmud Əkrəm yaradıcılığının təqlidi hesab etməyimizə*" imkan verir (Həşimli, 2001).

Göründüyü kimi, dövrün şairləri təkcə Əkrəmin yaradıcılığını deyil, bir-birinin yaradıcılığını da diqqətdə saxlamış, çap olunan şeirlərə münasibət bildirmişlər. "Qızdırmalı" təxəllüsü ilə yazan Məşədi Həbib Zeynalovun (1884-1919) parodiya kimi yazılmış "Xatırla" (Zeynalov, 1908) adlı şeirində "Şairimiz "Hop-hopa" təqdim olunur", - qeydi və bu misralar yer alır: "*Rəhmət duası oxu, / İndi məni kafir kimi xatırla*". Sabir də bu parodiyanı cavabsız qoymur, az sonra "Molla Nəsrəddin" jurnalında (30 mart 1908, say: 13) dərc olunan "Mədəmkı, hamiyan-i- zülmət" (Sabir, 2004a) şeiri ilə cavab verir, qəflət içində yatmış nadanlara müraciətlə deyir: "*Yat, qafil yat!*"

"Yad et!" şeirinin Azərbaycan mətbuatına gəlişi və yayılma tarixi ilə bağlı Şaiqin qeydlərində adları çəkilən şairlər içərisində Məhəmməd Hədinin də adının olması, onun "Atəşli şairimiz Məhəmməd Hədinin nəzirəsi isə bu haladək bir yerdə nəzərimə çatmamışdır" - qeydi elmi təhlillərdə diqqətdən kənarda qalmamışdır. Məhəmməd Hadi ayrıca "Yad et" adlı şeir (nəzirə) yazmasa da, "Gələcəyimiz Parlaqdır" şeiri ilə Şaiqə gözəl bir cavab vermişdi:

Ey ol vəqti görən məs'ud, unutma bizləri, yad et,

Bu yolda həsrət ilə can verən əhbabi te'dad et,

Məzarım üzrə gəl, dur, qəmli-qəmli ağla, fəryad et,

Oxu bu şe'ri qəbrimdə, ələttəkrar övrad et:

Dur, ey zindani-nisyanı yatan, azad olub aləm,

Sürurabadi-hürriyyət gəlib, dilşad olub aləm! (Hadi, 2005).

Ömrü boyu uğruna mübarizə apardığı parlaq gələcəyi görəcəyinə inanmasa da, öz əzmini heç vaxt itirməyən, özü üçün deyil, vətəninin, millətinin gələcəyi üçün mübarizə aparan istiqlal şairi Məhəmməd Hadi həcmi, ruhu, vəznı, qafiyyə və rədif sistemi ilə M.Ə. Rəcəizadənin şeirindən tamamilə fərqli olan "İstiqbalımız parlaqdır" şeirinin yalnız bir bəndində misraları "yad et", "tedad et", "fəryad et", "övqat et" şəklində qafiyələndirməklə şeirin ana xəttini təşkil edən "Yad et" şeirinə göndərmə etmişdir.

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Dini-təsəvvüfi termin olub, "günün müəyyən vaxtlarında mütəmadi olaraq xüsusi zikr və dualar oxumaq, ibadət etmək"³ mənasını verən "Övrad etmək", "tedad etmək", - ifadəsi Məhəmməd Hadinin bu şeirində məcazi şəkildə "təkrar-təkrar xatırlanmaq", yad edilmək mənasında işlənmişdir: *"Ey ol vəqti görən məs'ud, unutma bizləri, yad et, /Bu yolda həsrət ilə can verən əhbabi te'dad et!"* Hadi o gün gələndə qədərbilən xalqının onun kimi hürriyyət uğrunda mübarizə aparanları minnətdarlıqla xatırlayacaqlarına əmin idi. Hadinin misraları nikbin ruhu, sabaha inamı ilə daha çox Səhhətin "Yad et!" şeiri ilə səsləşir ki, bu da hər iki romantik şairin Vətənin gələcəyi haqqındakı düşüncələridir. Bunu həm romantiklərin, həm də realistlərin Əkrəmin "Yad et!" nəzirəsinə yazılan nəzirələrdən nümunə verdiyimiz təqlid və parodiyaalarında əsas məqsəd olaraq izləmək mümkündür. Onların məqsədi təkcə ədəbiyyatı zənginləşdirmək deyil, həm də vətən, millət yolunu işıqlandırmaq idi.

Rəcəizadə Əkrəmin poetik formasına müraciət edən fərqli ideoloji və bədii dünyagörüşünə sahib Azərbaycan şairlərinin mətnlərini müqayisə edərək gəldiyimiz qənaətə görə, maarifçi-romantik şairlərdən Səhhət və Şaiq Əkrəmin üslubuna daha çox bədii-estetik və lirik planda sadıq qalaraq, təbiət, sevgi və mənəvi xatirə motivlərini Qərb və Şərq poeziyasının harmoniyasında təqdim etmişlər. Sabirin yazdığı ənənəvi satirik üslubundan fərqlənən "Yad et" nəzirəsində isə şair daha çox lirik-fəlsəfi düşüncələrə yer ayırıraq, insanın keçmişi, zamanın axarı və ictimai yaddaş məsələlərini ön plana çəkir. Azərbaycan romantizminin banilərindən olan Məhəmməd Hadi isə "Yad et" mövzusunda fəlsəfi-faciəvi kontekstdən yanaşır. Onun şeirində insanın kainatdakı yeri, ruhun tənhalığı və tərəqqi arzuları lirik qəhrəmanın dilindən yanıqlı bir fəryad kimi səslənir. Klassik Şərq və aşiq poeziyasının bilicisi Salman Mümtaz bu Qərb mənşəli formaya milli və folklor elementləri daxil edərək, formanı özünəməxsus şəkildə milliləşdirmişdir.

Təhlillərdən də göründüyü kimi, bir çox mübahisəli fikirlərə aydınlıq gətirilməsinə bu gün də ehtiyac var. Xüsusilə, mətbuat səhifələrində çap olunan nəzirə, tənzir⁴ kimi "ünvanlı şeirlərin" fərqli poetik xüsusiyyətlərinin incələnməsinə və bu qədər nəzirələr yazılmış "Yad et!" şeirinin əsl müəllifinin kim olduğunu dəqiqləşdirməyə, hansı şeirin nəzirə, hansı şeirin bənzətmə olduğunu bilməyimizə hələ də ehtiyac var. Bu səpkidə Azərbaycan ədəbiyyatında müəyyən araşdırmalar mövcuddur. Professor Əkrəm Cəfər Abbas Səhhətin və Abdulla Şaiqin yazdığı şeirləri nəzirə, M.H.Zeynalovun ("Qızdırmalı"nın) "Aqılanə yad et" adı ilə yazdığı şeiri Sabirə bənzətmə, Rəcəizadə şeirinə isə təhzil⁵ kimi qəbul etsə də, M.Ə.Sabirin Məşədi Həbibin ("Qızdırmalı") bənzətməsinə yazdığı "Madam ki, hamiyani-zülmət" - misrası ilə başlayan şeirin "Qızdırmalı"nın "Aqılanə yad et" şeirinə cavab, Rəcəizadənin şeirinə isə təhzil hesab etmiş, hətta bu iki təhzil arasında ciddi fərqlərin olduğunu da qeyd etmişdir (Cəfər, 1962). Nə hikmətsə, Aydın Abı da şeiri Əkrəmin şeiri kimi qəbul etmişdir. O, Mahmud Əkrəmin Azərbaycan ədəbiyyatına təsirini müzakirə edərkən yazır: "Onun məşhur tərcümə-şeiri olan "Yad et" (Xatırla) bir neçə Azərbaycan şairi, o cümlədən M.Ə.Sabir (iki dəfə), Abbas Səhhət (bir dəfə), Abdulla Şaiq (bir dəfə), Məşədi Həbib Zeynalov (Qızdırmalı) (bir dəfə) və başqaları tərəfindən parodiya, təqlid və satira şəklində təqlid edilmişdir" (Aydın, 2007). Azərbaycan ədəbiyyatında "Əkrəmin şeirlərinin təqlidləri həm romantik, həm də yumoristik formalarda yazılmışdır".

Bunlar "Yad et!" şeirinin Azərbaycan dövrü mətbuatına gəlişinəqədərki ədəbi taleyi ilə bağlı tədqiqatlarda üst-üstə düşən və düşməyən fərqli qənaətlərdir. M.Ə.Rəcəizadənin "Yad et!" şeirinin təsiri ilə yazılmış və dövrü mətbuatda dərc olunmuş əsərlər və onların müəllifləri haqda müxtəlif elmi-bibliografik mənbələr sırasında ilk istinad ediləcək A.Şaiqin şəxsi arxivindəki qorunan "Yad et!" avtoqraf nüsxələrindən birinin üzərində yazılmış qeyddir:

³ Bax: (2020). İzahlı dini terminlər lüğəti. Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 320 səh

⁴ **Tənzir** (və ya tənzir etmək) – klassik Şərq ədəbiyyatında bir şairin başqa bir ustad sənətkarın bəyəndiyi şeirinə, onunla **eyni vəzn, qafiyə və rədifdə** cavab şeiri yazması

⁵ **Təhzil** – klassik Şərq və divan ədəbiyyatında tanınmış, ciddi bir şeiri eyni vəzn, qafiyə və rədiflə, lakin **istehza, zarafat və yumorla** yenidən qələmə alınması, nəzirə janrının **parodiya** və ya yumoristik forması

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Ustadı-əzim Mahmud Əkrəmə nəzirə olan bu şeirimi hənuz 1908-ci sənəyi-miladidə demişdim. Arkadaşlarımdan Məhəmməd Hadi əfəndiyə, Səhhət əfəndiyə, mərhum Sabir əfəndi və bir kaç başqa əhbablarıma oxumuşdum. Arkadaşlarımdan xoşuna gətirdiyi üçün hər biri bir nəzirə yazmaq arzusunda olduqlarından ricalarını qəbul etmişdim (Şaiq, 1968).

"Yad et!" şeirinə yazılmış digər nəzirə və təhziillərin müəllifi və nəşri tarixinin öyrənilməsi zaman-zaman tədqiqatçıların elmi marağında olmuş, aparılan araşdırmalar sayəsində müxtəlif qənaət və nəticələr əldə olunsada, müəyyən yanlışlıqlar da olmuşdur. Bu kimi yanlışlıqlar, xüsusilə Nigar binti Osmanın "Tahattur Et" şeirinə Mahmud Əkrəmin yazdığı nəzirənin Azərbaycanda orijinal şeir olaraq bilinməsi faktı qəbul edilməzdir və tədqiqatçı diqqətsizliyidir. Ədəbiyyatşünas Ağah Sirri Ləvəndin "Ədəbiyyat tarixi dərsləri (Tənzimat ədəbiyyatı)" kitabında bu şeirin üstündə "Alfred de Müssedən" qeydi və Əkrəm haqqında maarqlı fikirlər var. O yazır:

Əkrəm bəyin mənzum tərcümələr içərisində ən çox müvəffəq olduğu bu şeirdir, ancaq bu hərfi tərcümə deyil, genişləndirilərk edilmiş tərcümədir"; "Rəcəizadə Mahmud Əkrəm tərcümədə nə qədər sərbəst hərəkət etsə də, şeirə özündən əlavələr etsə də, bunu onun orijinal əsəri kimi qəbul etmək çətinidir (Levend, 1936).

Qeyd edək ki, bu çür konseptual xəta ilk də deyil. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının, tənqidinin və maarifçilik hərəkatının ən parlaq nümayəndələrindən və Azərbaycan ədəbiyyatında romantizmin və "Füyuzat" məktəbinin ideya daşıyıcılarından olan Abdulla Surun "Füyuzat" jurnalında yayınlanan "Nigar xanım" başlıqlı yazısı da M.Ə.Rəcəizadəyə aid edilmişdir.

Müsenin "Rappelle-toi" şeiri Türkiyə və Azərbaycan ədəbiyyatında bir "Yad et" ədəbi məktəbi yaratdığı illərdə Abdulla Sur İstanbulda təhsil almışdı (1906 –1908) və ədəbi mühitlə yaxından tanış olmuşdu. Surun İstanbulda görüşə bildiyi şəxslərdən biri də məşhur şair Nigar xanım olmuşdur.

Sur Nigar xanımla tanış olduğdan sonra onun həyatı və sənət anlayışı haqqında məqalə yazmış, Əli bəy Hüseynzadənin redaktorluğu ilə Bakıda çıxan "Füyuzat" jurnalına göndərmişdir. Məqalə, Nigar Xanım haqqında potensial olaraq ilk elmi məqalə olsa da, Qafqaz mətbuatında onun haqqında dərc olunan ilk və yeganə məqalədir. Nigar xanımın Abdulla Sura bəxş etdiyi "Çırpınma" adlı şeir də bu yazı sayəsində ilk dəfə Bakıda nəşr olunmuşdu (Genceli, 2021).

Göründüyü kimi, "Füyuzat" jurnalında Nigar xanımın adı iki yerdə qeyd olunur və bu iki məqam bir-biri ilə əlaqəlidir və hər iki məqam Mahmud Əkrəmlə bağlıdır. Birinci məqam "Yad et!" şeirinin Əkrəmə məxsusluğudursa, ikinci məqam isə A.Surun "Nigar xanım" adlı məqaləsinin Əkrəmin adına çıxılmasıdır. Dosent Mehdi Gəncəli və Yavuz Yasin kimi, bizim də istəyimiz konseptual xətanın düzəldilməsidir. Dosent Yasin Yavuz yazır:

İlk öncə bu yanlış təsəvvürü düzəltmək lazımdır. Əvvəllər "Füyuzat"la bağlı müxtəlif tədqiqatlarda Rəcəizadə Mahmud Əkrəmin "Nigar xanım" adlı məqaləsindən bəhs olunurdu. Qeyd edək ki, bu məqalə də, "Yad Et!" şeirində olduğu kimi geniş yayılmış qənaətin əksinə olaraq, Əkrəm bəyə məxsus deyil. "Nigar xanım" məqaləsinin müəllifi Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm şairlərindən biri olan Abdulla Surdur (Yavuz, 2024).

Doç.Dr. Mehdi Gəncəli isə bu barədə aşağıdakı izahı verir:

Deyə bilərik ki, Abdullah Surun Nigar xanımla görüşməsinə Gəncə xanı Cavat xanın nəslindən olan və sonralar Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər nazirinin müavini vəzifəsində çalışmış Adil Xan Ziyadxanov kömək etmişdir. Adil xan 1908-ci ildə İstanbulda olarkən Nigar xanımla görüşüb söhbət etmişdi. Daha sonra bu görüşlə bağlı hisslərini bir neçə sətir rus dilində ifadə etmiş və o dövrdə İstanbulda təhsil alan Abdulla Surdan bu sətirləri türk dilinə tərcümə edib

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

Nigar xanıma çatdırmasını xahiş etmişdir. Adil xan həmçinin Surdan xahişinin yerinə yetirildiyini təsdiqləyən bir məktub aldığını da yazır (Genceli, 2021).

Bu görüşdən çox təsirlənmiş Abdulla Sur həmçinin Nigar xanım haqqında giriş mətni də yazmış və mətnin sonunda Əkrəmdən bu sitatı gətirmişdir: “İndi gəlin bu Əkrəm-i Əkrəmiyyəni oxuyaq, çünki demək olar ki, Nigar xanıma təsvir edir”. Bəlkə də Surun mətnin sonunda Əkrəmdən gətirdiyi sitat bu xəyata səbəb olmuşdur. Abdulla Surun Əkrəmdən təqdim etdiyi sitat belədir:

Tecessüm etse nezaket, seni edərdir irâe

Tecessüm etse zarâfet, seni edərdir ifade

Teressüm etse letâfet, edərdir zatını teşhis

Ne söylesem seni ta'rif için, olurdu ziyâde!” (Genceli, 2019).

Surun verdiyi bu sitat, eyni zamanda Rəcəizadə Əkrəmlə Nigar xanımın münasibətlərinə də işiq salır: Əkrəm bəyin 1891-ci ildə yazdığı bu şeir, özündən on beş yaş kiçik bir qadına olan heyranlığını, həmçinin Nigar xanım da Əkrəm bəyin təsirində olduğunu göstərir. Nigar xanım gündəliyində ona "E" kimi müraciət edir və ona xeyli yer verir. Bundan əlavə, Mehdi Gəncəlinin (Genceli, 2019) qeyd etdiyi kimi, mətnə qayıdarkən, bunun Nigar xanım haqqında yazılmış ilk məqalə olması ehtimalını həqiqətə çevirir. M.Gəncəli bu məqalənin dərc olunduğu 1907-ci ildən əvvəl Nigar xanım haqqında şeirlər, məktublar və kitab rəylərinin olduğunu da qeyd edir. Bununla yanaşı, o, bu tarixdən sonrakı ilk məqalənin Yahya Kamal tərəfindən "Nigâr Hanımefendi" adı altında yazıldığını (1914), ardınca Köprülünün 1918-ci ildə yazdığı "Nigâr Hanım" məqaləsinin gəldiyini bildirir. M.Gəncəlinin müşahidəsi həm dəqiq, həm də əhəmiyyətlidir. Nigar xanım haqqında yazılmış ilk məqalənin Abdulla Sur tərəfindən yazılması və onun “Füyûzat” dərgisində yer alması olduqca əhəmiyyətlidir. Nigar xanımın həyatından və zövqlərindən bəhs etdiyi məqalənin ardından Sur Nigar xanımın “Çırpınma” adlı bir şeirini də “Fuyuzat” dərgisində dərc etdirmişdir:

Çırpınma, verme kendini kayd-ı esârete

Çırpınma, yok tahammülüm artık muhabbete

Çırpınma, bî-huzûr-ı garâm etme elverir

Çırpınma, çünkü beyhûde lerziş elem verir

Çırpınma, ey elemli, felâketli uzv-ı ter

Çırpınma, üzme çektiğim âlâm ü gam yeter

Çırpınma, artık oof, usandım bu darbeden

Bî-sûd darbeler yeter ey kalb-i nâle-zen!

Çırpınma, kesme hüzn ile tâb ü tiivânımı

Lerzân-ı girye etme teessürle cânımı

Bî-fâide bu râbitalarla teessürât

Mâdam ki sâbit olmayacak ömr-i bî-sebât

Âgâh iken fikir bu mükedder hakikate.

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

“Füyûzatdan bir il sonra İstanbulda, “Demet” adlı qadın dərgisinin ilk sayında nəşr edilmiş şeirin son misralarına nəzər salaq:

Çırpınma artık üzme beni, hem de kendini;

Hem-nev’ime temâyülü kes, kes şu bendini.

Çırpınma, kimse etmedi idrâk hâlini;

Îzâha etme sen de tenezzül meâlini!

Çırpınma, kes bu nâlişi, lâyük sana sükût;

Evvel sükût, sonra yine, dâimâ sükût...” (Nigar binti Osman, 1907/18).

Şeirin ən güclü hissəsi sonluğudur, deyə bilərik. Nigar xanım öz qəlbinə səslənərək ona sükut etməyi əmr edir. Bu sükut, acizlik deyil; izah etməyə "tənəzzül etməmək" qururudur. "Əvvəl sükut, sonra yenə, daima sükut" misrası artıq sözün və ümidin bitdiyi mütləq bir sığınacaqdır. Şeirdəki "zehr-hand" (zəhərli gülüş) ifadəsi Nigar xanımın bütün ağrılarını ironiya ilə boğmağa çalışdığını göstərir. Sərvət-i Fünun ruhuna yaxın olan bu "marazi" (xəstəhal) kədər, onun poeziyasının ana xəttidir.

Mehdi Gəncəli “Abdullah Sur və bir türk şairi Nigar xanım haqqında” adlı məqaləsində bu mətnin və sonradan nəşr olunan şeirin transkripsiyasını təqdim edir. Müəllifin "Azad Düşüncəli Türk: Abdullah Sur" əsərində bu mövzu ilə bağlı geniş məlumat var. Bu barədə geniş təhlil aparmaqda məqsədimiz Abdulla Surun Nigar xanım haqqında yazdığı məqalənin Əkrəmin adından “Füyuzat” dərgisində verilməsi, şəxsi arxiv materialları, elmi-bibliografik sənədli mənbələrdən əldə olunan etibarlı təsdiqedicilərlər vasitəsilə konseptual xətlərin düzəldilməsidir.

Hələ XX əsrin əvvəllərində, 1915-ci ildə filosof şair-dramaturq Hüseyn Cavid əfəndi “Dün bu gün” şeirində yazırdı: *“Parlıyor hər dəqiqə bir hikmət. /Hər qaranlıqda çırpınır bir nur, /Hər həqiqətdə bir xəyal uyuyur* (Cavid, 2007).

Hüseyn Cavidin bu dərin fəlsəfi misralardan yola çıxaraq demək olar ki, tədqiqat aparmaq, qaranlığın içindəki o gizli ümidi – "nuru" tapmağa çalışmaq, yanlışla, doğrunu araşdırmaqdır. Çünki hər yanlış bir təcrübə, hər düzəliş isə həqiqətə gedən yolda bir naxışdır.

NƏTİCƏ

Araşdırmada Nigar binti Osmanın orijinal şeirinə yazılmış çoxsaylı nəzirələri araşdırdıq. Bu zaman digər bir konseptual yanlışla, Abdulla Surun “Nigar xanım” adlı ilk tanıtım məqaləsinin də, “Füyuzat” dərgisində Rəcəizadə Mahmud Əkrəmin adı ilə çap olunması faktı ilə rastlaşdıq. Faktlarla bu xətanı aradan qaldırmağa çalışdıq. “Yad et” şeirini R.M. Əkrəmin orijinal əsəri kimi verilməsinin kökü də “Füyuzat” dan başlamış, şeir uzun müddət ədəbi tənqiddə Mahmud Əkrəm Rəcəizadənin orijinal əsəri kimi təhlilə cəlb edilmişdir. "Fransız şairi Alfred de Müssenin “Rappelle-toi” şeiri ilə başlayan, Mahmud Əkrəmin “Yad Et” nəzirəsi ilə genişlənən və “Füyuzat” jurnalı vasitəsilə Azərbaycan poeziyasına ötürülən ədəbi dalğanın təhlili aşağıdakı elmi nəticələrə gəlməyimizə zəmin yaradır.1. M.Ə. Rəcəizadənin "Yad et!" şeiri *orijinal* əsər deyil, fransız şairi Alfred de Müssenin "Rappelle-toi" ("Yad et") şeirinin ilk dəfə türk dilinə tərcümə (1886) edən *Nigar binti Osmanın tərcüməsinə yazılmış ilk nəzirədir*. 2.*Azərbaycan şairlərinin, Məhəmməd Hadi xaric (Hadinin yazdığı nəzirə deyil, xatırlama-göndərmədir) yazdığı nəzirələr orijinala deyil, nəzirəyə yazılmış nəzirələrdir*. 3. “Füyuzat” dərgisində Əkrəmin adı ilə çap olunan “Nigar xanım” adlı ilk tanıtım məqaləsinin müəllifi Azərbaycan türkü *Abdulla Surdur*. 4. Bu nəzirələr Qərb mənşəli romantizm poetikasına əsaslansa da, milli təfəkkür kontekstində yenidən formalaşdırılmış, Azərbaycan şairləri yazılan nəzirələrdə öz fərdi dünyagörüşlərini əks etdirmişdir. A. Səhhətdə *təbiət estetikası*, M.Ə. Sabirdə *fəlsəfi-intellektual vüqar*, M. Hadidə *eksiztensial üsyan*, A. Şaiqdə *nikbin gələcək manifesti* və S. Mümtazda *milli birlik ideyaları* ön plana çıxmışdır. Beləliklə, Alfred de Müssedə fərdi lirik kədər və sentimental sevgi hissi üzərində

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müssə, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

qurulan "yad etmək" aksiyası, Azərbaycan poetik mühitində ictimai, fəlsəfi və maarifçi yaddaşın oyanışı çağırışına çevrilmişdir.

Ədəbiyyat

Axundov, N. (1968). *Azərbaycan satira jurnalları (1906–1920-ci illər)*. [Yayınevi bilgisi bulunamadı].

Aydın, A. A. (2007). *Türkiyə ədəbiyyatı tarixi*. Bakı Universiteti Nəşriyyatı.

Barmanbay, A. (2020). *Azərbaycan romantik edebiyatında vatan*. Bengü Yayınları.

Barmanbay, A. (2021). Alfred de Musset'in "Mayıs Gecesi" şiirinin Abbas Sehhet sanatına etkisi. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(45), 2151–2157. <https://doi.org/10.31589/JOSHAS.797>

Bayramlı, O. (Haz.). (2006). *Füyuzat*. Çarşıoğlu.

Bekiroğlu, N. (2007). Nigâr Hanım. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 33, ss. 83–85). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nigar-hanim>

Boyacıoğlu, F., & Çelik, K. (2013). Alfred de Musset'in "Bir zamane çocuğunun itirafları" ve devrim sonrası Fransa. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 57–72. <https://doi.org/10.7822/egt143>

Cavid, H. (2007). *Əsərləri* (Cilt 1). Elm Nəşriyyatı.

Cəfər, Ə. (1962). Sabir yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr. *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri*, (45).

Chisholm, H. (Ed.). (1911). Sand, George. İçinde *Encyclopædia Britannica: A dictionary of arts, sciences, literature and general information* (11. bs., Cilt 24, ss. 131–135). Cambridge University Press.

Clouard, M. (1896). *Alfred de Musset et George Sand: Notes et documents inédits*. Imprimerie et Librairie Centrales des Chemins de Fer, Imprimerie Chaix. <https://www.gutenberg.org/ebooks/28211>

Genceli, M. (2019). Abdullah Sur ve "Bir Türk Şairesi Nigâr Hanım" makalesi üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, 121–129.

Genceli, M. (2021). *Hür fikirli Türk Abdullah Sur: Hayatı, çalışmaları, görüşleri ve hakkında yazılanlar*. Ötüken Neşriyat.

Gümüş, H. (1976). Dramatürj Alfred de Musset ve Marianne'nin kaprisleri. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (7), 299–315.

Hadi, M. (1908, 4–7 Ağustos). İstiqbalımız parlaqdır. *Tazə Həyat*, (181).

İzahlı dini terminlər lüğəti. (2020). Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi.

Kolcu, A. İ. (1999). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı: Alfred de Musset tercümeleleri ve tesiri*. Gündoğan Yayınları.

Levend, A. S. (1938). *Edebiyat tarihi dersleri: Servet-i Fünûn edebiyatı*. Kanaat Kitabevi.

Məmmədov, Ə. (1983). *Abdulla Şaiq*. Gənclik Nəşriyyatı.

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə

- Məmmədov, M. (1974). *Sabir və mətbuat*. Elm Nəşriyyatı.
- Mir Cəlil. (1935). Abbas Səhhət haqqında. İçində Ə. Müznib (Haz.), *Abbas Səhhət* (S. Hüseyn, Ed.; ss. 9–19). Azərnəşr.
- Mumtaz, S. (1912, 13 Ekim). Möhtərəm şairimiz Abbas Səhhət həzrətlərinə nəzirə. *Kəlniyyət*, (21).
- Musset, A. de. (1990). *Bütün şiirləri* (M. Allem, Ed.). Gallimard.
- Nigâr Bint Osman. (1959). *Hayatımın hikâyesi*. Ekin Basımevi.
- Nigâr Bint Osman. (t.y.). *Günlükler* (Cilt 1–13) [Yayımlanmamış günlükler]. Âşiyân Müzesi Arşivi.
- Osmanoğlu, M. (2017, 23 Ekim). “Yad et!” Azərbaycan şeirində fransız “modası”. *Ədəbiyyat Qəzeti*.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (1887, 17 Mart). Yad et! *Mizan*.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (1907, 2 Temmuz). Yad et! *Füyuzat*, (21).
- Rəcəizadə Mahmud Əkrəm bəy əfəndi həzrətlərinin “Yad et!” ünvanlı əşarına nəzirə. (1907, 20 Ağustos). *Molla Nəsrəddin*, (31).
- Sabir, M. Ə. (2004a). *Hophopnamə* (Cilt 1). Şərq-Qərb.
- Sabir, M. Ə. (2004b). *Hophopnamə* (Cilt 2). Şərq-Qərb.
- Sand. (1962). İçində *Краткая литературная энциклопедия* [Kısa edebiyat ansiklopedisi] (Cilt 6, ss. 641–644). Советская энциклопедия.
- Sand, G. (2009). *Elle et lui* (T. Bodin, Ed.). Gallimard.
- Səhhət, A. (1908, 14 Şubat). Yad et. *İrşad*, (19).
- Səhhət, A. (1912). *Sınıq saz*. Orucov Qardaşlarının Elektrik Mətbəəsi.
- Səhhət, A. (1935). *Əsərləri*. Azərnəşr.
- Səhhət, A. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Lider Nəşriyyat.
- Sur, A. (1907). Bir Türk şairesi. *Füyuzat*, (18).
- Şaiq, A. (1927). [Başlık bilgisi belirtilmemiş]. *Maarif və Mədəniyyət*, (10–11), 30.
- Şaiq, A. (1968). *Əsərləri* (Cilt 2). Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Talıbzadə, K. (1968). Qeydlər. İçində A. Şaiq, *Əsərləri* (Cilt 2, s. 571). Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Tanpınar, A. H. (1976). *19 uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.
- Tarlan, A. N. (1981). *Edebiyat meseleləri: Nazire sanatı*. Ötüken Neşriyat.
- Toska, Z., Çakır, S., Gençtürk, T., Yılmaz, S., Kurç, S., Art, G., & Demirdirek, A. (Haz.). (1993). *İstanbul kütüphanelerindeki eski harfli Türkçe kadın dergileri bibliyografyası (1869–1927)*. Metis Yayınları.
- Yavuz, Y. (2024). *Yenileşme devri Türk şiirinin Azerbaycan şiirine etkisi (1839–1920)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Yuva, G. M. (2011). *Modern Türk edebiyatının Fransız kaynakları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Zeynalov, M. H. (Qızdırmalı). (1908, 9 Mart). Yad et. *Molla Nəsrəddin*, (10).

Şərq-Qərb Ədəbi Kontekstində Nəzirə Ənənəsi: Alfred De Müsse, Rəcaizadə Mahmud Əkrəm Və Azərbaycan
Poeziyası/ Lütviyyə Asgerzadə